

FRØÐI

1/2001

7 árg.

kr. 48,00

*Spurningur hjá
skordýrafrøðingum:*

Verða vespurnar verandi?

Vatnið í Føroyum

Skriðulop og veðurlag

Bókmentasøguskriving

Offur ella snultari? - Føroyar í kalda krígunum

Vespur

4

Heystið 1999 og summarið 2000 hava nógvar vespur verið at síggja í Tórshavn, og summar hava enntá havt vetursetu her. Enn ber ikki til at siga, hvussu vespurnar fara at klára seg her. Bert framtíðin kann vísa, um tær møguliga fara at hava árin á tann villa djóraheimin her. Jens-Kjeld Jensen, Dorete Bloch, Føroya Náttúrugripasavn

Offur ella snultari? — Føroyar í kalda krígunum

8

Síðan Svartabók kom út, hevur almenna kjakið um leiklut Føroya í kalda krígunum verið heldur eintáttað. Serstakliga hevur verið ført fram, at donsku myndugleikarnir nýttu Føroyar sum ein trumf, eisini kallaðan 'føroyakortið', í samráðingum við NATO og/ella USA fyri at sleppa bíligari á hernaðarøkinum. Sámal Tróndur Finnsson Johansen, Føroya Landsskjalasavn

Vatnið í Føroyum

15

Hvat er í vatninum, sum vit drekka? Fiskivinnuroyndir hava fíggað eina verkætlan, sum hevur givið okkum størri kunnleika um, hvat ið er í einum glasi við vatni. Rikke Berg Larsen, Heilsufrøðiliga starvsstovan

Skriðulop og veðurlag

18

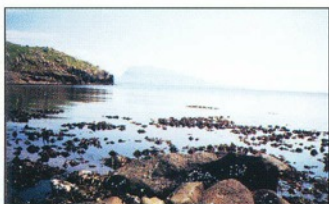
"Áarførið minti um verðsins enda", skrivaði eitt av bløðunum um støðuna í Oyndarfirði eftir grimdarregnið tann 18. september 2000, tá ið hundræðtals skriður lupu í Norðuroyggjum, Eysturoynni og Streymoynni. Hví vóru skriðulopini so mong og stór? Lis Mortensen, Jarðfrøðisavnið

Agenda 21: Hugsið alheimsliga - virkið heimliga

24

Í 1992 hittust 180 ST-lond í Rio de Janeiro fyri at kjakast um, hvussu vit best loysa alheimstrupulleikarnar, sum nú leika á. Tað, sum spurdist burtur úr menningar- og umhvørvisráðstevnuni í Rio, var tann sonevndi Agenda 21-sáttmálin — ein dagsskrá fyri, hvussu vit í 21. øld fáa eina burðardyggja menning. Barbara Samuelsen, Heilsufrøðiliga starvsstovan

Um skriðulop á landgrunshellingini

30

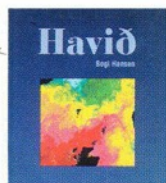
Tey merkisverdastu havbotnssniðini í djúphavinum koma í, tá ið legugrýtið á landgrunninum og hellingini av ymsum orsökum losnar úr legu og fer á glið oman eftir hellingini. Hetta kann geva óstøðugleika á landgrunshellingunum. Áhugin fyri slíkum skriðum er stórus bæði hjá vísindum og íðnaði. Birger Larsen, Tove Nielsen og Antoon Kuipers, Danmarks og Grønlands Geologiske Undersøgelse (GEUS)

Bókmentasøgukriving

35

Bókmentasøga kannar menningina hjá bókmentum gjøgnum longri og styttri tíðarskeið. Í hesi grein verður sagt frá fyrbrigðinum bókmentasøga og frá føroyskari bókmentasøgukriving og fortreytum hennara. Turið Sigurdardóttir, Føroyamálsdeildin

Havið. Bókarummæli

46

Í fjør kom bókin Havið eftir Boga Hansen út. Bókin er sera væl hóskilig at brúka í frálæruni á flest øllum skúlum í fiskivinnulæru, og á sjómansskúlunum kann hon somuleiðis verða brúkt í frálæru um veður- og havlæru. Eyðsæð er, at bókin er ein fongur. Ólavur á Heygum, Heðin Hammer og Poul Magnussen ummæla

Vespur

Heystið 1999
og summarið
2000 hava
nógvar vespur
verið at síggja í
Tórshavn, og
summar hava
enntá havt vetursetu
her. Enn ber ikki
til at siga, hvussu
vespurnar fara at
klára seg her.
Bert framtíðin
kann vísa, um tær
møguliga fara at hava
árin á tann villa
djóraheimin her.

Vanlig vespa (*P. vulgaris*). Kallvespa á veg út úr
einum kliva. (Mynd: Jens-Kjeld Jensen ©)

JENS-KJELD JENSEN

DORETE BLOCH
FØROYA
NÁTTÚRUGRIPASAVN

ALMENT UM VESPUR

Vespur, meyrur og býflugur hoyra allar til hópin *Hymenoptera*; í hesum hópi eru fleiri enn 100.000 sløg um heimin allan. Eyðkennið fyri *Hymenoptera* er, at hesi skordýr hava fýra glærar veingir mótsett eitt nú flugum og grindalokkum, sum hava tvær.

FELAGSLIGAR VESPUR

Tær vespur, ið her skulu umrøðast, eru felagsligu vespunar (*Vespidae*), ein ætt, sum telur 7 sløg í grannalondum okkara. Eyðkenni teirra er, at tær halda til í 1-árs sambýlum, sum ein víggjufør kvennvespa (drotning) setur á stovn hvørt vár. Drotningin fer undir at byggja eitt vespubýli av gráum pappírsevni, sum hon ger við at tyggja træ. Tíðliga um várið fer drotningin at víggja, og tað heldur hon á við alt summarið. Víggjið verður til ormverur, sum allar liggja hvør í sínum lítla sekshyrnta kliva. Tá ið ormveran fyllir allan klivan, verða tær til reivverur og klekjast til arbeiðsvespur. Tær eru allar kvennvespur, og tær eru minni enn drotningin. Arbeiðsvespunar eru neyðarskapningar, sum eru smáir og stervnir, tí ov trøngt er í ormveruklivanum. Allar hesar arbeiðsvespunar hjálpa til við at røkja hinar

ormverurnar, leita eftir føði og vaksa um vespubýlið.

Týsk vespa (arbeiðsvespa).
Paravespula germanica
(Mynd: Jens-Kjeld Jensen ©)

Seint út á summarið gera arbeiðsvespunar nakrar serliga stórar klivar, og verða kallvespunar og næsta árs drotningar uppføddar her, og tær fáa allar ríviligt at eta og hava gott pláss. Drotningin kann sjálv gera av, um víggjið undan henni er troðið ella ei. Troðið víggji verður til kvennvespur, t.e. arbeiðsvespur ella drotningar. Ótroðið víggji verður harafturímóti

Høvdið á eini vanligari arbeiðsvespu
(*P. vulgaris*).
(Mynd: Jens-Kjeld Jensen ©)

Høvdið á eini týskari arbeiðsvespu
(*Paravespula germanica*).
(Mynd: Jens-Kjeld Jensen ©)

Vanlig vespuormvera.
(Mynd: Jens-Kjeld Jensen ©)

Lítill partur av vespubýli
(*P. vulgaris*) við klivum og
ein kallvespa í Havn
heystið 2000.
(Mynd: Jens-Kjeld Jensen ©)

til kallvespur, sum tískil bert hava helvtina so nógv kromosom í kyknunum sum kvennvespunar. Kallvespunar makast við tær nýggju drotningarnar og doyggja síðan, og tær víggjuføru drotningarnar finna sær eitt gott skjól fyri veturin. Várið eftir er drotningin búgvín at fara undir eitt nýtt býli. Kallvespunar hava ongan brodd, men bæði arbeiðsvespur og kvennvespur kunnu stinga.

Sostatt: Ein víggjufør drotning hefur vetursetu. Í juni/julimánaði fer hon undir at byggja eitt vespubýli, og allar tær fyrstu arbeiðsvespunar hava úr at gera við at finna føði til ormverurnar. Seinast í julimánaði og fyrst í august eru allar ormverurnar vorðnar til reivverur, eisini tær nýggju drotningarnar, sum skulu taka við árið eftir. Tískil hava arbeiðsvespunar nú einki

at taka sær fyri, og tær fara nú at leita sær inn í húsini eitt nú eftir onkrum sötum, og fyrstani tá fáa fólk ampa av teimum.

VESPUR Í TÓRSHAVN

Leingi hefur verið rættliga vanligt at finna einstakar vespur, men heil vespubýli hefur eingin rakt við fyrr enn í 1999. Áður kunnu tær vera komnar higar í eskjum við frukt og sötmeti, og tær vórðu júst funnar í handlum, sum høvdu fingið vørur úr útlandum.

Heystið 1999 vórðu rættliga nógvar vespur funnar í Havn og serstakliga uppi við Tórsvøll og Norðurlandahúsið. Vespurnar vóru bæði tann týska vespan *Paravespula germanica* og tann vanliga vespan *Paravespula vulgaris* (vespa), men einki vespubýli varð funnið í 1999. Heystið 2000 vórðu funnin 4 vespubýli í miðbýnum – og allar vóru tann vanliga vespan, og hugsandi er, at har hava verið 8-10 vespubýli til samans.

Vespubýli kunnu vera sera ymisk í stødd og skapi, alt eftir hvar ið tey eru bygd. Í heitari londum, har ið býlið ikki doyr út um veturin, hava tey rakt við vespubýli við fleiri drotningum og upp í 25.000 arbeiðsvespum. Men hjá okkum verður helst ein drotning í hvørjum býli, og um heystið úr nøkrum fáum hundrad upp í 2.-3.000 arbeiðsvespur. Tey kunnu so bera ímillum 0-500 drotningar og 0-500 kallvespur til samans. Helst verða tað ikki nógvar drotningar, sum liva veturin, og væntandi er, at bert 0-5 % kunnu hóra undan!

Mynd til vinstru:
Vespubýli undir tak skeggi á
húsum í Havn heystið 2000.
(Mynd: Jens-Kjeld Jensen ©)

Mynd til høgru:
Vespubýli aftan fyri blóm-
urnar í einum grótgardi í
Havn heystið 2000.
(Mynd: Jens-Kjeld Jensen ©)

VANSAR OG FYRIMUNIR VIÐ VESPU

Vespur kunnu stinga, og tær kunnu bera sjúkur. Tað kann ganga soleiðis fyri seg, at tær eitt nú fyrst seta seg á hundaskarn fyri at taka skordýr og síðan flúgva inn í handlar, har ið tær eta av vørnum. Vespur kunnu eta bæði køkur, rátt kjøt og fisk! Vespur kunnu eisini ampa tann villa djóraheimin við at eta ormverur og vaksin gagnskordýr av øðrum slag, sum t.d. blómuflugur og ormverur teirra.

Tær vaksnu vespunar liva mest av blómuhunangi, nektari, og tær hjálpa soleiðis til við at dusta planturnar. Hjá okkum kunnu vespur fáa týdning við at dusta innfluttar urtagarðsplantur og -runnar, tí at vespunar eru størri og sterkari enn tær føroysku blómuflugurnar. Vespuormverur liva harafturímóti av djóraføði, sum t.d. blaðlúsum og flugum. Tað kann henda seg, at vespur kunnu flyta upp ímóti 5000 flugur um dagin til eitt vespubýli í vanligari stødd. Vespur kunnu soleiðis gera stórt gagn við at taka burtur eitt nú blaðlús úr urtagørðum og av urtapottum.

VESPUR Í ÍSLANDI, HETLANDI OG ORKNOYGGJUM

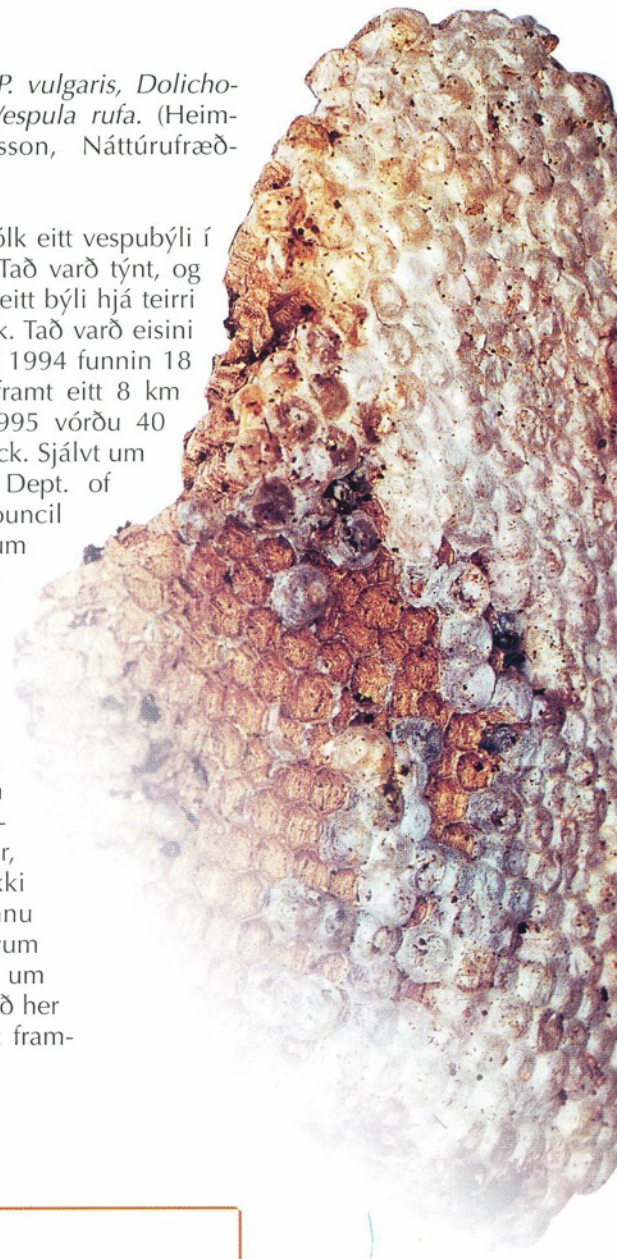
Ísland: Í 1973 vórðu í Reykjavík á fysta sinni funnin býli helst hjá týsku vespuni, og í 1978 varð fyrsta býlið hjá vanligu vespuni funnið. Nú hevur vanligu vespan breitt seg um alt Ísland, og í Reykjavík áttu í ár 2000 fyra ymisk slag av felagsligum vespum, nevniliga sløgin

Paravespula germanica, *P. vulgaris*, *Dolichovespula norvegica* og *Vespula rufa*. (Heimildarm.: Erlingur Ólafsson, Náttúrufræðistofnun, Reykjavík).

Hetland: Í 1989 funnu fólk eitt vespubýli í útjaðaranum á Lerwick. Tað varð týnt, og nústani í 1993 sást aftur eitt býli hjá teirri vanligu vespuni í Lerwick. Tað varð eisini týnt, men kortini vórðu í 1994 funnin 18 vespubýli í Lerwick umframt eitt 8 km haðani í Scalloway. Í 1995 vórðu 40 vespubýli funnin í Lerwick. Sjálvt um Environmental Services Dept. of the Shetland Islands Council týndi øll vespubýlini, sum boð vórðu givin um, eru enn vespur í Hetlandi.

Orknoyggjar: Í 1986 settu vespur búgv har.

Líkt er til at okkara vespur stava frá nokrum drotningum, sum onkursvegna eru fluttar higar, men tað er kortini ikki óhugsandi, at tær kunnu vera komnar av sær sjálvum higar úr Hetlandi, men um tær finna so góðan trivnað her sum í Íslandi, kann bert framtíðin vísa.

Innan í vespubýli
(Mynd: Jens-Kjeld Jensen ©)

DORETE BLOCH

tók náttúruvísindaligt embætisprógv í djórafrøði við serligum atlit at vistfrøði antarfuglanna í 1970 við Aarhus Universitet. Hon gjørdist fyrstøðari á Djóradeildini á Náttúrugripasavninum í 1980 og stjóri á Náttúrugripasavninum í 1997. Í 1994 fekk hon doktaraheitið fil.dr. í djóravistfrøði við grindahvalum sum evni við Lunds Universitet. Dorete hevur harumframt síðan 1974 verið lektari í lívfrøði á Fróðskaparsetri Føroya.
Teldupostur: doreteb@ngs.fo

JENS-KJELD JENSEN

er útlærdur fuglaúttappari. Hann er sjávlærdur fugla- og flogkyktafrøðingur (ornitologur og entomologur).
Hann hevur partvís starvað á Føroya Náttúrugripasavni síðan 1994.
Teldupostur: jkjensen@post.olivant.fo